

законодавства), але викладений ним матеріал дозволяє побачити наскільки різні за правовою природою відносини охоплюються господарським правом, в результаті чого втручання держави у ці відносини може коливатися від мінімально допустимого (у сфері договірних відносин суб'єктів господарювання) до максимального (у сфері ліцензування).

15. Трудове право: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. – Х.: Право, 2012. – С. 13.

16. Прилипка С. М. Трудове право України: підруч. – С. 17.

17. Венедіктов С. В. Правове регулювання трудових відносин: вітчизняний та зарубіжний досвід / С. В. Венедіктов. – К.: Алеута, 2012. – 368 с.

18. Див.: Зеленцов А. Б. Суб'єктивное публичное право: учеб. пособие / А. Б. Зеленцов. – М.: РУДН, 2012. – 146 с.

19. Швець Н. М. Право на страйк та умови його реалізації: Монографія / Н. М. Швець. – Х.: Право, 2009. – 224 с. – С. 36.

20. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375 (з наст. змін. і доп.).

21. Трудове право: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. – С. 42-46.

22. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21 (08.06.2001). – Ст. 920 (з наст. змін. і доп.).

23. Див. про це: Коллективные договоры и соглашения как источник современного трудового права: теория и практика / Е. А. Волк, К. С. Костович, К. Л. Томашевский. – Минск: Амалфея, 2012. – 292 с.; Колективні угоди як результат соціального партнерства (сучасний стан і перспективи розвитку): Монографія / С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко, Н. М. Клименчук. – Х.: Видавництво «ФІНН», 2011. – 256 с.

24. Смокович М. І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судової юрисдикції: монографія / М. І. Смокович. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 304 с.

УДК 349.3:17: 316

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кулачок-Тітова Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Проаналізовано зміст категорії «соціальна справедливість» з точки зору філософії, соціології і юриспруденції. Наведені приклади розуміння соціальної справедливості в різні історичні періоди та в різних державах. Обґрунтовується місце і фундаментальне значення принципу соціальної справедливості для формування права соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальна справедливість, право соціального забезпечення, соціальна держава, принцип права.

Аннотация: Проанализировано содержание категории «социальная справедливость» с точки зрения философии, социологии и юриспруденции. Приведены примеры понимания социальной справедливости в различные исторические периоды в разных государствах. Обосновывается место и фундаментальное значение принципа социальной справедливости для формирования права социального обеспечения.

Ключевые слова: социальная справедливость, право социального обеспечения, социальное государство, принцип права.

Annotation: A content analysis of the category of «social justice» from the point of view of philosophy, sociology and law. The examples of the understanding of social justice in different historical periods in different states. Substantiates the place and the fundamental importance of the principle of social justice for the formation of social security law.

Key words: social justice, social security law, the welfare state, the principle of law.

Категорія соціальної справедливості є предметом наукових досліджень суспільних наук вже багато сотень років. Це поняття активно обговорюється серед філософів, правознавців, соціологів, політологів, економістів, психологів та представників інших галузей науки. Справедливість тісно пов'язана із поняттями права, рівності, свободи, законності, державної політики.

Серед дослідників, які зверталися до проблеми справедливості в різних аспектах Н. Алексєєв, М. Волзнер, В. Графський, Б. Кистяківський, Г. Мальцев, Л. Мамут, В. Нерсесянц, Дж. Роулз, В. Соловьев, В. Хайруллін, Б. Чичерін та багато

інших. Метою цього дослідження є аналіз та визначення зв'язків між визначенням соціальної справедливості представниками різних наук, застосування її в категоріальному апараті останніх та ролі в якості основоположного принципу права соціального забезпечення.

У сучасному суспільстві поняття соціальної справедливості використовується досить часто. Концепція природного права, що бере свій початок у ідеях Сократа та Платона, розвинута в працях Арістотеля, Гроція, Гоббса, Руссо, Канта та інших мислителів, широко застосовувана нині, одним із своїх постулатів визначає, що «право завжди повинне бути справедливим». Ж.-Ж. Руссо соціальну справедливість бачив як соціальну рівність та

моральну чистоту людей, що були б вихованими та гармонійно розвинутими особами. І. Кант у своєму «золотому правилі моральності», яке він назвав «категоричним імперативом», обстоює ставлення до людей «завжди як до цілі і ніколи – як до засобу», що і є визнанням справедливості в його філософії.

Формування ринкової економіки в XIX столітті спочатку сприяло закріпленню принципу економічного лібералізму, який передбачав невтручання держави в соціально-економічні відносини. В період накопичення капіталу та активного розвитку капіталістичного виробництва йшла нещадна експлуатація працівників, держава ж виконувала лише роль «нічного сторожа». На цьому тлі зароджується ідея соціальної держави. Один з основоположників соціології та представників економічного лібералізму Г. Спенсер, відкидаючи головний мотив противників – прагнення соціальної справедливості, а разом із ним і принцип утилітаризма – найбільше благо найбільшій кількості людей, оголошує благо мільйонів, надії на швидке покращення життя нереальними та пропонує кожній людині самостійно піклуватися про себе [1, с. 10-11].

На початку XX століття відомий російський правознавець, філософ і публіцист Борис Чичерін, заперечуючи можливість забезпечення соціальної справедливості державою, зазначав: «Цій вимозі може задовольнити вже не право, а інша засада – любов. Тут приходиться вже не охороняти свободу, а надолужити недостачу засобів. Це робиться насамперед приватним благодійництвом, там же, де останнє виявляється недостатнім, на допомогу приходять держава зі своєю адміністрацією. Але в обох випадках людяність є не порушенням, а надолуженням права. Право одне для усіх; людяність же має на увазі лише певну частину суспільства, що потребує допомоги. Якби держава вирішила в ім'я цієї засади змінити своє право, тобто замість однакової свободи для усіх обирати багатих на користь бідних, як цього вимагають «соціалісти», то це було б не лише порушенням справедливості, але, разом із тим, ще й спотворенням корінних законів людського співбуття» [2, с. 267].

У другій половині XX століття ідеї економічного лібералізму розвивав Ф. Хайек, який з ідеї, що свобода обов'язково веде до нерівності, робить висновок – «окремі намагання досягнення «соціальної справедливості» нічого не дадуть..., вони не мають сенсу і використовувати їх означає або нерозуміння, або шарлатанство» [3, с. 267]. І сьогодні існують противники сприйняття соціальної держави як держави правової, та, відповідно, розуміння соціальної справедливості як головного принципу державної політики. Наприклад, Л. Мамут у своїх роботах висловлює думку, що «саме в забезпеченні справедливості найчастіше вбачають ледве не визначальне призначення соціальної діяльності держави. Якщо, однак, під справедливістю розуміти формальну рівність вільних людей, відповідність (домірність) їхніх правомочностей та обов'язків, еквівалентність того, що віддається ними державі та отримується від неї ..., то в соціальній діяльності держави вона, звичайно, не реалізується. Цією діяльністю переслідується інша мета: «справедливий» (усім порівну) перерозподіл економічних, соціальних і політичних благ для того, щоб від нього особливо

вигравали найменш забезпечені, малоімічні люди... Світ права не «обладнаний» під втілення в ньому «соціальної справедливості» (фактичної рівності)» [4].

Своє негативне ставлення до втілення соціальної справедливості через реалізацію ідеї соціальної держави висловлюють сьогодні і окремі представники лібертарно-юридичної теорії, підкреслюючи несумісність розподільчої справедливості з пануванням права [5, с. 71].

В. Шаповалов та С. Вороніна у своїй роботі аналізують розуміння соціальної справедливості в філософії християнської демократії та форми практичної реалізації ідеї соціальної справедливості. На відміну від концепцій соціальної справедливості античного і класичного лібералізму, коли підкреслювався релятивний характер справедливості – розмежування «справедливості за природою» та «справедливості за законом», у християнській демократії до розуміння соціальної справедливості додається відповідність до природного закону, що є відображенням Божественної мудрості. В правильному соціальному світоустрої християнських демократів теобхідна третя особа: незалежний «надземний арбітр», що нагадує людям про справедливість та не дає їм «збитися з путі істинного».

У післявоєнний період поняття соціальної справедливості стало розвиватися в контексті ідеї соціальної держави, або «держави загального благоденства». Відповідно до концепції соціальної держави, державна політика повинна будуватися, у першу чергу, виходячи із здорового глузду, природного закону і пріписів Божественної мудрості. «Необхідна не лише свідомість громадянина, але й справедлива законодавча база, на яку можна було б спиратися при реалізації прав і обов'язків держави і громадянина... В християнській демократії справедливість – це не рівність усіх громадян чи їх можливостей, це рівність прав громадян на саму соціальну справедливість. Таке право повинно бути притаманне кожному громадянину, а реалізуватися воно може уже сегментно, адресно, тобто залежно від того, наскільки велика потреба громадянина у підтримці. Соціальна справедливість повинна втілюватися у тому, щоб забезпечити кожному індивіду необхідний мінімум та створити умови, щоб кожен міг забезпечити собі бажаний максимум. Тоді ефективність соціальної політики буде визначатися не її масштабами, а адресністю» [6, с. 75-79].

Автор «Теорії справедливості» Дж. Роулз свого часу висловив думку, що «різноманітні концепції справедливості виростають із різноманітних розумінь суспільства в протиставленні думок про природні потреби та сприятливі перспективи людського життя». Визначення справедливості, яке дає Дж. Роулз, можна викласти у вигляді двох таких принципів:

1. Будь-яка людина повинна мати рівні права відносно найбільш обширної системи рівних основних свобод, сумісної з подібними свободами для всіх інших людей.

2. Економічні та соціальні нерівності мають бути організовані таким чином, щоб від них можна було б дійсно очікувати переваг для всіх і доступ до положень та посад був відкритий для всіх [7, с. 24].

За відсутності певною мірою угоди про те, що є справедливе і несправедливе, на думку Роузла, набагато складніше людям результативно координувати свої плани для досягнення стійкого та взаємовигідного співробітництва. І оскільки концепція справедливості визначає права і обов'язки, а також розподільчі відносини у суспільстві, то її дієвими способами можливо вирішити проблеми продуктивності, координації та стійкості суспільства [7, с. 232-233].

Як зазначалось, роздуми над тим, що таке справедливість та який шлях її досягнення у людському суспільстві, завжди були притаманні мислителям. Арістотель, зокрема, зазначав, що поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, яке слугує проявом справедливості, є регулюючою нормою політичного суспільства [8, с. 326], підкреслюючи безпосередній зв'язок «право-справедливість», та відповідно, «справедливість-держава». Це і зрозуміло, оскільки навіть слова «право» і «справедливість» мають спільне походження, більше того, держава застосовує право, щоб дотримати (відновити) справедливість. Слугувати інструментом забезпечення справедливості, на наш погляд, – головне призначення права в сучасному його розумінні. Але той же Арістотель підкреслював неоднозначне уявлення про справедливість, яку розуміють або як «благовоління до людей», або, навпаки, як обґрунтування влади більш сильної людини.

Думки Аристотеля та інших видатних філософів не втратили актуальності і сьогодні. «Справедливість входить до поняття права, – стверджував видатний російський філософ В. Нерсесянц, – право за визначенням справедливе, а справедливість – сутнісна властивість та якість права, категорія і характеристика правова, а не позаправова (не моральна, моральнісна, релігійна тощо... Діяти по справедливості – означає діяти правомірно, у відповідності до загальних і рівних вимог права. ...Саме правова справедливість виступає як критерій правомірності чи неправомірності усіх інших претензій на роль і місце справедливості у цьому просторі» [9, с. 44-45]. Натомість, В. Хайруллін визначає справедливість, передусім, моральнісною категорією, яка поширюється на соціальні та особисті відносини, у тому числі і на правову культуру. Справедливість виступає у якості критерія оцінки права, а також принципу та ідеалу права. Однак у цьому розумінні справедливість не вичерпується правом, але виходить за його межі. Як принцип та ідеал права справедливість не містить (на відміну від права) у собі механізму здійснення своїх вимог [10, с. 100].

У сучасному світі, з обґрунтуванням та тлумаченням чіткого змісту справедливості, або без нього, умова «бути справедливою» ставиться перед кожною сучасною державою, обумовлюючи і напрями державної політики, і формування системи законодавства. Загальна декларація прав людини згадує справедливість вже в першому абзаці преамбули, на наш погляд, по-суті, як мету: «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру». Процеси державних перетворень в Україні

відбуваються з урахуванням принципу соціальної справедливості. У виступі Президента України В. Януковича під час загальних дебатів 68 сесії Генеральної Асамблеї ООН головною тезою прозвучало, що «основою усіх реформ в Україні є і залишатиметься принцип соціальної справедливості».

Справедливістю часто оперують як «прапором» тієї чи іншої політики, що часом знижує її справжню цінність у свідомості пересічних громадян. «Проте принцип справедливості посідає першорядне місце в законодавстві, а не лише в наукових працях та філософських трактатах. Закон наближає справедливість до дійсності, хоча й не дає їй точного визначення, залишаючи це питання відкритим для тлумачення його теоретиками права» [11].

О. Мартишин, досліджуючи проблему цінностей у теорії права зазначає, що «лише справедливість, загальне благо та безпека належать до розряду одвічних цінностей. Але в ієрархії цінностей на найвищій ступінь претендує лише справедливість. Усі інші цінності співставимі з нею тією мірою, у якій вони справедливі» [12, с. 7-8]. В іншій своїй роботі цей же автор відзначає, що «соціальну державу можна визначити як використання важелів державної влади для забезпечення справедливості у суспільстві» [13, с. 5]. В. Жуков відмічає, що, нехай лише всередині пануючого класу, але вже навіть давнє право відтворювало намагання встановити між людьми тією чи іншою мірою рівність, свободу та справедливість, тобто відносини, які відповідають уявленням особистості про власну гідність [14, с. 24]. Йому вторить В. Графський, коли називає законність і справедливість такими універсальними категоріями, які виявляють свою аналітичну та практичну придатність в усі загальновідомі епохи існування держави у самих різних народів [15, с. 10]. Справедливість у філософії Н. Алексеева є основою правовою і моральнісною цінністю, що встановлює ієрархічний порядок відносин усіх інших цінностей, місце яких визначається ступенем їхніх достоїнств та досконалості [16].

Досліджуючи функції соціальної справедливості, Т. Дильнова приходять до висновку, що «в соціальній практиці принцип справедливості слугує прямим регулятором суспільної життєдіяльності людей у конкретній історичній ситуації. Переведене в соціальну площину це поняття поряд з ідеальними рисами несе в собі реальні, практичні, життєво необхідні, рельєфно проявлені моменти... В соціально-філософській та соціологічній літературі соціальна справедливість характеризується як прийнятий конкретним суспільством у якості морально виправданого та правильного масштаб для порівняння дій суб'єкта на користь (чи на шкоду) суспільства, соціальних груп або індивідів з відповідними діями останніх» [17, с. 56]. Несправедливість виявляється в порушенні прав, справедливість – в їхній охороні. Суспільство ж, на думку автора, дає оцінку дій людей з позицій рівноваги прав та обов'язків, дій людини та відповідної міри винагороди чи покарання. І у цьому сенсі соціальна справедливість виконує консолідуючу функцію, сприяючи збереженню та укріпленню єдності суспільства [17, с. 61].

Міжнародні норми визначають соціальну справедливість як принцип та умову розвитку

держави. Зокрема, в одному із нормативних актів СНД серед критеріїв оцінки ступеню соціальності правової демократичної держави поряд із дотриманням прав і свобод людини, забезпеченням стандартів достойного життя для більшості громадян тощо називається «соціальна справедливість та соціальна солідарність суспільства, які забезпечуються на основі розвитку акціонерної власності працівників, а також шляхом податкового перерозподілу доходів від багатих до бідних та більшої загрузки найбільш працездатних членів суспільства для того, щоб допомогти менш працездатним». Водночас, соціальна справедливість визначається як принцип подальшої розробки нормативної бази соціального розвитку держав [18].

Конституція України гарантує кожному право на соціальний захист, що, відповідно, передбачає відповідну соціальну політику держави, яка реалізується передусім через формування системи законодавства права соціального забезпечення. Право соціального забезпечення не просто визнає та застосовує принцип соціальної справедливості. Соціальна справедливість, на наш погляд, – філософія і ідеологія цієї галузі, основа її формування, оскільки саме існування соціального забезпечення та його правове закріплення завдячує ідеї соціальної справедливості. Б. Сташків підкреслює, що «принципи права соціального забезпечення ґрунтуються на таких загальнолюдських цінностях та ідеалах, як добро, чуйність, гуманізм, справедливість» [19, с. 27]. Але, як це не дивно, в теорії права соціального забезпечення соціальній справедливості приділено небагато уваги, це питання залишається предметом досліджень здебільшого інших галузей суспільних наук. Висновки філософів, соціологів, політологів є основою для постановки питання щодо місця соціальної справедливості в системі науки соціального забезпечення

Приєднуємося до думки С. Прилипка та Л. Величко, які відносять принцип соціальної справедливості до загальноправових, що діють у межах усієї системи права, поряд із принципами законності, гуманізму, єдності юридичних прав і обов'язків, демократизму захисту прав людини та ін. [20, с. 55-69]. Однак цієї думки дотримуються не усі дослідники. Так, наприклад, С. Синчук і В. Буряк називають принцип справедливості і неупередженості одним із галузевих принципів права соціального забезпечення [21, с. 15], а М. Бойко при розгляді принципів права соціального забезпечення взагалі обходить категорію соціальної справедливості [22, с. 55-69].

Викладене дозволяє констатувати велике значення принципу соціальної справедливості у розбудові соціальної держави та ралізації такого важливого напрямку її діяльності, як соціальне забезпечення. За допомогою останнього держава підтримує нужденних і слабких, тому його правове регулювання повинне закріплювати, з одного боку, гарантію достатнього рівня життя для кожного, з іншого, – убезпечити суспільство від утриманських настроїв громадян. Бажання жити в соціально-справедливій державі притаманне будь-якій людині. Видається важливим, щоб правова система України

будувалася саме на таких засадах, забезпечуючи максимально гармонійний розвиток кожної особи. Тому теорія соціальної справедливості у її сучасному розумінні має бути зформована як загальноправовий принцип та як один із фундаментальних принципів права соціального забезпечення, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартышин О.В. Идея социального государства и ее противники // Государство и право. – 2011. – № 12. – С. 5-15.
2. Чичерин Б.Н. Собственность и государство. – М.: Ч. 1. – 560 с.
3. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. — М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
4. Див., наприклад: Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 5-14
5. Див., наприклад: Варламова Н.В. Типология правопонимания и современные тенденции развития теории права. – СПб.: АО «Славия», 2010. – 140 с.
6. В.Ф. Шаповалов, С.С. Воронина. Понятие социальной справедливости в концепциях европейской христианской демократии // Вестн. Моск. Ун-та. – Сер. 7. – Философия. – 2011. – № 2. – С. 74-87.
7. Роулс Д. Теория справедливости. / Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995. – 535 с.
8. Аристотель. Сочинения в 4 томах. (Сер. Философское наследие, т. 90). – М.: Мысль, 1976-1983. – Т. 4. – 830 с.
9. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – М.: Норма, 2008. – 848 с.
10. Хайруллин В.И. Справедливость как комплексная ценность // Государство и право. – 2010. – № 3. – С. 100-103.
11. Головченко О., Справедливость як фундаментальний принцип права у практичній площині / І. О. Головченко // Віче. – 2012. – №20.
12. Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // Гос. и право. – 2004. – № 4.
13. Мартышин О.В. Идея социального государства и ее противники / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2011. – № 12. – С. 5-15.
14. Жуков В.Н. Право как ценность // Гос. и право. – 2010. – № 1. – С. 21-34.
15. Графский В.Г. Право как результат применения правила законной справедливости (интегральный поход) / В. Г. Графский // Гос. и право. – 2010. – № 12. – С. 5-13.
16. Гранкин С.М. Принцип социальной справедливости в философском наследии Н.Н. Алексеева / Автореф. дисс. ... канд. филос. наук. по специальности 09.00.11 Социальная философия. – Спб, 2011. – 19 с.
17. Дьячкова Т.В. К вопросу о функциях социальной справедливости // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2006. – № 1. – С. 55-62.
18. Концепція формування правових засад та механізмів реалізації соціальної держави в країнах Співдружності (СНД), прийнята на двадцять восьмому пленарному засіданні парламентської Асамблеї держав-учасників СНД (Постанова N 28-6 від 31 травня 2007 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
19. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. / Сташків Б.І. – К.: Знання, 2005. – 405 с.
20. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипка та ін. – Х.: ФІНН, 2012. – 640 с.
21. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. / За ред. С.М. Синчук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 306 с.
22. Див.: Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / М.Д. Бойко – К.: Атіка, 2006. – 380 с.